

Издөнүүчү Мамырова Айнура Юсуповнанын “Адабий көркөм текст менен иштөө процессинде башталгыч класстын окуучуларынын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн методикасы” деген аталыштагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча, педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине карата

РАСМИЙ ОППОНЕНТТИН ПИКИРИ

Изилдөө үчүн тандалып алынган теманын актуалдуулугу.

Азыркы доордо адамзаттын тарыхый өнүгүшү өтө көп кырдуу жана татаал учурга келди, бул учур билим берүү уюмдарына жекече ой жүгүртүүсү өнүккөн, ар кандай көрүнүшкө чыгармачыл мамиле жасаган инсандарды даярдоону талап кылат. Ушундай шартта Кыргыз Республикасы да саясий, экономикалык, маданий жактан реформаларды ыкчам жүргүзүп жаткан эгемендүү мамлекет катары дүйнөлүк билим мейкиндигине интеграцияланган стандарттарды кабыл алууга умтулуп, аларга ылайык башталгыч класстын окуучуларынын адабий билим алуусунда балдардын жекече жана чыгармачыл мүмкүнчүлүгүн өнүктүрүүгө шарттарды түзүүчү платформаларды издөөдө. «Башталгыч класстардагы кыргыз тил жана окуу боюнча предметтик стандартында» 1-4-класстарда окуучулардын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга өзгөчө басым жасалат, бул предметти окутуунун максаты – «окуу материалдарын теориялык жактан үйрөнүү менен практикалык жактан сүйлөө, жазуу, ой жүгүртүү көндүмдөрүн калыптандыруунун ортосундагы оптималдуу тең салмактуулукту камсыз кылууга негизделгендиги» менен түшүндүрүлүп, ал эми анын милдеттеринин бири – «окуучулардын кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүн өздөштүрүүсү жана аларды түрдүү чөйрөдө туура колдоно билүүсү» экендиги айтылат.

Адабий көркөм текст менен иштөө процесси ошол тексти окуу, түшүнүү жана талдоо баскычтарынан туруп, окуу ишмердүүлүгү менен чыгармачылык ишмердүүлүк биримдикте келип, окуучулардын индивидуалдуу жөндөмдүүлүктөрүн, дүйнөнү жана адамды таанып билүү аракеттерин активдештирип, адабий чыгарманы окууга кызыгуусун өнүктүрүүгө багытталууга тийиш. Чыгармачылык компетенттүүлүк адабий текстти окутууну окуучулардын аң-сезиминин ар тараптуулугун жана өз алдынчалыгын камсыз кылуучу илимий таанып билүү методдорунун жана каражаттарынын негизинде уюштурулат, анын натыйжасында окуучу мугалим менен жана башка окуучулар менен маектешүү жүргүзөт, айта турган оюн аргументтештире алат, окуу материалын анализдей жана синтездей билет, окугандарын өзүнүн жеке жашоосу жана жалпы турмуш, коом менен байланыштырууга жетишет.

Мына ушул талап кылынган муктаждыктарга жетишүү үчүн азыркы учурда Кыргызстандын билим берүү тармагында, анын ичинде башталгыч класстарда адабий чыгармаларды окутууда окуучунун чыгармачылык компетенттүүлүгүн ар тараптан өнүктүрүү милдети келип чыкты.

«Чыгармачылык» түшүнүгүнүн азыркы кыргыз тилиндеги лексикалык мааниси «адамдын маданий, руханий жана материалдык байлыктарды түзүүгө багытталган иши», демек, ал адамдын бардык ишмердүүлүгүнөн көрүнүүчү анын көз карашына, ой жүгүртүүсүнө, ар кандай көрүнүштөрдү анализдей жана синтездей билишине байланыштуу психологиялык процесс. Башталгыч класстын окуучуларынын чыгармачылыгын адабий текстти окууга байланыштуу өнүктүрүү проблемасына кирүү ар бир баланын жекече инсандык-мотивациялык, когнитивдик жана чыгармачылык багыты менен байланыштуу болуп, мугалим окутуу процессинде окуучунун чыгармачылык ишмердүүлүгүн ойготуу жана калыптандыруу боюнча оптималдуу жаңы ыкмаларды табууга, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүнүн жогорку деңгээлин камсыздоого багытталган атайын программаларды түзүүгө байланыштуу болот.

Окутууда балдардын чыгармачылык жөндөмүн өнүктүрүүнүн проблемалары Ю.К.Бабанский, А.Э.Байсеркеев, Д.Б.Бабаев, И.Б.Бекбоев, М.С.Бершадский, В.П.Беспалько, В.В.Гузеев, М.Я.Лернер, Н.О.Мааткеримов, Э.М.Мамбетакунов, П.К.Селевко, М.Н.Скаткин, Н.Д.Хмель, В.В.Юдин, Н.О.Яковлева ж.б. окумуштуулардын эмгектеринде ар тараптуу каралган. Советтик учурдагы педагогикада бул проблема башталгыч класстардын мисалында Е.Г.Козлова, С.В.Кузнецова, С.В.Лёзина, В.М.Рафикова, И.Н.Тоболкина, О.А.Толстогонова ж.б. методисттердин изилдөөлөрүндө чагылдырылган. Башталгыч класстарда адабий көркөм текстти окутуу жана бул процессте окуучулардын чыгармачылык активдүүлүгүн жогорулатуу, текстти чыгармачылыкка багыттап талдоо технологиялары Э.Ш.Абдулина, Б.А.Абдухамидова, Г.Адилова, Б.Дарбанов, Н.И.Ибраева, А.Жолдошоева, А.Мураталиева, М.Раимбекова, М.Рахимова, С.К.Рысбаев, К.Сартбаев, С.Сакиева, А.Т.Саттарова, Г.И.Сагынбаева, А.Д.Токтомаматов, Б.Чокошева ж.б. кыргыз окумуштуу-методисттеринин диссертациялык изилдөөлөрүндө жана методикалык колдонмолорунда каралган. Алардын ичинен С.С.Сакиева «Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык негиздери» аттуу монографиясында (2007) жана «Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык негиздери» деп аталган докторлук диссертациясында (2013) адабий тексттерди талдоонун тарыхый-эволюциялык жолдорун чагылдырган, А.Т.Саттарованын «Балдар ырларын мектепте окутуунун технологиялык негиздери» деп аталган докторлук эмгегинин (2019) көп бөлүгү башталгыч класстарда балдарга арналган ырларды окутууда окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүгүн өнүктүрүү проблемасына арналса, Ч.А.Акматованын «Башталгыч класстардын «Адабий окуу» предметиндеги ырларды компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун методикасы» (2022) аттуу кандидаттык диссертациясы адабий тексттерди талдоо аркылуу окуучулардын адабий-теориялык, тилдик-коммуникативдик, этномаданий компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүү маселесине арналган. Ж.Р.Шербаева «Башталгыч класстардын адабий окуу сабагында жомокторду

окутуунун методикасы» деген диссертациясында (2022) жомокторду үйрөтүү аркылуу балдардын чыгармачылык шыгын өстүрүү проблемасын караган.

Жалпысынын теманын айланасында бир катар изилдөөлөр жүргүзүлгөнү менен конкреттүү багытта – адабий көркөм тексттерди үйрөнүү процессинде окуучулардын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүү багытында диссертациялык изилдөө жүргүзүлгөн эмес. Теманы изилдөөгө киришүү алдынан биз бир нече *карама-каршылыктарды* белгилеген. Алар: биринчиден, башталгыч класстарда адабий көркөм тексттер өтө кеңири берилсе да, аларды окуучулардын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүгө багыттап окутуу боюнча мамлекеттик тилде жазылган методикалык изилдөөлөрдүн өтө аздыгы; экинчиден, адабий көркөм тексттерди окутууну окуучулардын чыгармачылыгын өстүрүү багытында инновациялоо технологиялары боюнча мугалимдердин тажрыйбаларынын үйрөнүлүп, илимий-педагогикалык жактан жалпыланбагандыгы; үчүнчүдөн, улуттук педагогикада адабий чыгармаларды талдоонун мисалында «чыгармачылык компетенттүүлүк» түшүнүгүн анализге алган эмгектердин дээрлик жоктугу ж.б.

Жогорудагыдай карама-каршылыктар жана аларды чечүүнүн зарылдыгы, башталгыч класстарда көркөм чыгармаларды үйрөтүүгө коюлган заманбап талаптар теманын **проблемасын** аныктап, тема **«Адабий көркөм текст менен иштөө процессинде башталгыч класс окуучуларынын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн методикасы»** деп аталган.

Изилдөөнүн жаңылык деңгээлин төмөнкүлөр менен аныкталат: «Адабий көркөм текст», «чыгармачылык компетенттүүлүк» түшүнүктөрүнө теориялык анализ берилген; башталгыч класста адабий тексттерди талдоо процессинде окуучулардын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүнүн заманбап ыкмалары, жолдору, каражаттары адабият таануу, педагогика, психология илимдеринин соңку жетишкендиктерине таянып, кыргыз педагогикасында алгачкы жолу иштелип чыккан; башталгыч класста адабий тексттерди талдоо процессинде окуучулардын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүнүн проблемасынын тарыхына обзор берилип, анын изилдениш тарыхы, азыркы доордогу максат-милдеттери атайын илимий негизде алынган; тема боюнча методисттердин, мугалимдердин тажрыйбалары жалпыланган; адабий тексттерди үйрөнүүдө окуучулардын чыгармачылыгын өнүктүрүүнүн методикасы педагогикалык тажрыйбадан өткөрүлүп, эффективдүү деп эсептелген жолдор жана ыкмалар мугалимдерге сунушталган.

Изилдөөнүн **максаты** – башталгыч класстарда адабий көркөм текст менен иштөө процессинде окуучулардын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн методикасын илимий-теориялык негизде иштеп чыгуу жана аны эксперимент жолу менен текшерүү.

Аталган максатка жетүү үчүн төмөнкүдөй **милдеттер** коюлган:

1. Адабий тексттерди талдоо процессинде башталгыч класс окуучуларынын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн максатын, милдеттерин, негизги багыттарын аныктоо.

2. «Адабий көркөм текст», «чыгармачылык компетенттүүлүк» түшүнүктөрүнө теориялык аспектиден анализ жүргүзүү; башталгыч класстарда адабий көркөм текст менен иштөө процессинде окуучулардын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн методикасы проблемасынын изилдөөнүн тарыхына обзор берүү жана методологиялык негиздерин, методдорун ачып көрсөтүү.

3. Башталгыч класстардын «Адабий окуу» предметиндеги адабий тексттерди чыгармачылык компетенттүүлүккө негиздеп окутууну уюштуруунун жана өткөрүүнүн оптималдуу ыкмаларын жана жолдорун сунуш кылуу, бул багытта мугалимдердин, методисттердин педагогикалык иш-тажрыйбаларын жыйынтыктоо.

4. Сунуш кылынган методикалык ыкмалардын жана жолдордун эффективдүүлүгүн аныктоо үчүн педагогикалык эксперимент жүргүзүү жана анын жыйынтыгын чагылдыруу.

Диссертациянын биринчи бапы “Адабий көркөм текст менен иштөө процессинде башталгыч класс окуучуларынын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн теориялык-методологиялык проблемалары жана изилдениш тарыхы” деп аталат (11-46-бб.). Анын “Башталгыч класс окуучуларынын адабий тексттерди талдоо процессинде чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн азыркы учурдагы максаты, милдеттери жана негизги багыттары” деген 1-параграфында (11-21-бб.) башталгыч класстарда адабий билим берүүнүн жалпы максат, милдеттери, өзгөчөлүктөрү айтылып, ар бир класста мамлекеттик стандарт талап кылган шарттар конкреттештирилип көрсөтүлөт. 1-класста негизинен тамга таанытуу, сөздү туура окуу, сөздөрдү бири-бирине кошуп улоо жана жазуу көндүмдөрүн калыптандыруу процесстери «Алиппеге» чейинки мезгил, «Алиппе» мезгили, «Алиппеден» кийинки мезгил деген этаптар боюнча жүргүзүлсө, 2-4-класстарда адабий тексттерди окуу, түшүнүү жана интерпретациялоо ишмердүүлүгү ишке ашырылат, демек, бул мезгилде балдарды сөз дүйнөсүнө аралатып, алардын текстти окуу менен бирге түшүнүү, түшүнгөнүн айтып берүү компетенттүүлүктөрү жогорулайт. Мына ошол процессте окуучу менен мугалим ишмердүүлүгү чыгармачылык байланышта жүрүшүн иштеп чыгуу эмгектин негизги максаты болгон. Окуучулар чыгармаларды тек, түр, жанр боюнча ажыратып, тексттин мазмунун жөн гана айтып берүүдөн чыгармачылык менен жактарын өзгөртүп, максатка ылайык кыскартып же кеңейтүү менен, кошумчалап айтып берүүгө көнүгөт, каармандардын жүрүш-

туруш аракеттерин, сюжеттин динамикасын талдайт, тексттин тил байлыктарын өздөштүрөт, өзүнүн көркөм чыгармага карата адабий-эстетикалык табити, эмоционалдык сезимдери жогорулатат. Эмгекте мындай милдеттер жана адабий окуунун функциялары Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлиги тарабынан түзүлгөн жана бекитилген «Окуу көндүмдөрү түшүнүгү жана адабий окуу боюнча стандарт» деп аталган документ менен айкалыштырыла каралат.

Ааламдашуу процессиндеги кыргыз элинин дүйнөгө кеңири синтезделип жана интергацияланып жаткан шарттарындагы социалдык проблемалар, руханий деградация, экономикалык кризис тууралуу айтылып, мисалдар келтирилип, ошол процесстеги адабияттын, аны окутуунун милдеттери да ушул параграфта көрсөтүлүп, бул ишмердүүлүктө окуучулардын чыгармачылык компетенттүүлүгүн жогорулатуунун мааниси өзгөчө экендиги белгиленет. Башталгыч класс окуучуларынын адабий тексттерди талдоо процессинде чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн азыркы учурдагы негизги багыттары катары методологиялык базаларга таянганда төмөнкүлөр эсептелген: адабиятты окуучулардын ыймандык-этикалык, маданий-эстетикалык, этномаданий тарбия алышына багыттап окутуу; окуучулардын кеп маданиятын өстүрүүгө маани берүү; эне тилин ар тараптуу жана кеңири үйрөтүү; адабиятты сөз өнөрү, искусство, эстетикалык баалуулук катары талдоо; адабий текстти интерпретациялоодо чыгарманынын поэтикасына, автордун стилине көңүл буруу; тексттеги мазмунду баланын жеке турмушу, жашоосу менен байланыштыруу, баланын чыгармадан “өзүн көрө алышына” жетишүү ж.б.

«Адабий көркөм текст», «чыгармачылык компетенттүүлүк» түшүнүгүнүн теориялык негиздери» деп аталган 2-параграфта (21-29-бб.) тексттин теориялык аспектиси философия, адабияттаануу, тилтаануу, эстетика илимдеринин жана алардын интеграцияланышында турган текстологиянын табылгаларынан улам талданат. Д. Э. Розенталь, Т. А. Ладыженская, И.Р.Гальперин, О.Л.Каменская, В.Н.Топоров, Ю.А.Сорокин, В.А.Лукин, В.Е.Чернявская ж.б. лингвисттердин текст тууралуу теориялык ойлору методологиялык негиз катары кабыл алынат. Кыргыз лингвисттери С.Давлетовдун, С.Ж.Мусаевдин, Т.Аширбаевдин, Т.Маразыковдун, Ж.Чымановдун, В.И.Мусаеванын эмгектеринде эне тилибиздеги байланыштуу кеп, тил маданияты проблемалары каралган. Алардын аныктоолору боюнча текст окууга жана жазууга, жазууга жана көрүүгө, талдоого, интерпретациялоого, кайра түзүүгө (кыскартууга, узартууга), анын негизинде план түзүүгө (жөнөкөй, татаал), өркүндөтүүгө ылайыкталгандыгы белгиленген. Адабий көркөм текстти талдоо – татаал процесс, ошол эле кезде окуучулардын чыгармачылык компетенттүүлүгүн өркүндөтүүнүн чоң мүмкүнчүлүгү.

«Чыгармачылык компетенттүүлүк» түшүнүгүн аныктоодо «чыгармачылыкка» берилген орус философтору Н.А.Бердяевдин, И.А.Беляевдин, В.Яковлевдин эмгектерине таяндык. Чыгармачылык – бул

жаратуу, жаратууга алып баруучу ишмердүүлүктүн процесси жана ал акыл эмгегинин продуктусу. Окуучунун чыгармачылыгы анын билими, тажрыйбасы, ой жүгүртүүсү менен байланыштуу. Ал эми чыгармачылык компетенттүүлүк окуучуну төмөнкүлөргө ээ кылат: көркөм чыгармалардын идеяларын жеке турмушунда колдоно билүүгө жетишет; кийинки чыгармаларды өздөштүрүү үчүн мотивация жана практика түзөт.

Адабий көркөм текстти интерпретациялоо процессинде чыгармачылык компетенттүүлүктү ишке ашыруу формалары катары төмөнкүдөй учурлар аныкталган: текстти үн кубултуп, көркөм, ролдоштуруп окууда; ошол тексттин мазмунун, идеясын, образын чыгармачылык менен баяндоодо; тексттин негизинде өз чыгармачылыгы менен жаңы текст түзүүдө; тексттин мазмунун иллюстрациялоодо, инсценировкалоодо; чыгармага жана андагы образдарга өз алдынча баа берүүдө ж.б.

3-параграф “Адабий көркөм текст менен иштөө процессинде башталгыч класстын окуучуларынын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүү проблемасынын изилдениши жана теманы ачуунун методологиялык негиздери”(30-43-бб.) деп аталып, адабий көркөм текст проблемасын изилдөө советтик лингвистикада, педагогикада, философияда, психологияда ХХ кылымдын 20-жылдарынын И.А.Фигуровскийдин эмгектеринен башталган. Орус филологиясында Н.С.Поспелов акын А.С.Пушкиндин «Евгений Онегин» романынын синтаксистик түзүлүшү боюнча анализдеп, тексти поэтикалык талдоонун методологиялык негизин көрсөтүп берген. Текстти изилдөөдөгү К.Тыныстанов, С.Нааматов, Ж.Мукамбаев, Б.Рысбекова, К.Сартбаев, С.К.Рысбаев, С.С.Сакиева, А.Т.Саттарова, А.Токтомаматов, Б.А.Абдухамидова, Ч.А.Акматова, Ж.Р.Шербаетова ж.б. кыргыз тилчилеринин жана педагогдорунун эмгектерине ушул бөлүмдө кыскача обзор берилген.

Андан ары таанып-билүүнүн диалектикасын көрсөткөн философиянын, балдардын курагына жана жеке өзгөчөлүгүнө карата окутуу боюнча психологиянын, окутуу жана тарбиялоо боюнча педагогиканын, адабият теориясы жана тарыхы, балдар адабияты багытындагы адабият таануу эмгектеринин методологиялык негиздери боюнча теориялык ойлор жалпылаштырылган. Адабий тексттерди чыгармачылык компетенттүүлүккө негиздеп окутуу проблемасы боюнча бул методологиялык эмгектер изилдөөнүн бүгүнкү күндөгү зарылдыгын, андай изилдөөлөр текстти үйрөнүүнүн жолдорун жана ыкмаларын чыгармачылыкка багыттоонун заманбап технологияларын колдонуунун эффективдүүлүгү тастыкталат.

Диссертациянын экинчи бапы «Адабий көркөм текст менен иштөө процессинде башталгыч класс окуучуларынын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн методикасы боюнча илимий изилдөөнүн материалдары жана методдору» деп аталган (47-90-бб.) экинчи баптын «Илимий изилдөөнүн материалдары» деп аталган 1-параграфында (47-56-бб) изилдөөнүн материалы катары КР Билим берүү мыйзамы, Билим берүүнүн мамлекеттик стандарты жана ага ылайык түзүлгөн окуу

программалары менен II-IV класстардын «Адабий окуу» китептеринде сунушталган адабий көркөм тексттер берилген. II-IV класстарда окуу планында ар бир класста жумасына төрт саат, бир жылда 136 саат, мектепте бул предметке жалпы 408 саат бөлүнгөн. Класстарга альтернативдүү экиден окуу китеби колдонууга сунушталат, бул болсо мугалимге бирин тандоо укугун берип, же болбосо эки окуулукту тең чыгармачылык менен пайдаланууга шарт түзөт. Ал окуу китептери: А.Токтомаматов ж.б. «Адабий окуу» жана Б.Абдухамидова, С.Рысбаев, К.Ибраимова «Адабий окуу» (II класстар). А.Токтомаматов ж.б. «Адабий окуу», С.Рысбаев, К.Ибраимова «Адабий окуу» (III класстар). А.Токтомаматов «Адабий окуу» жана С.Рысбаев, К.Ибраимова, Б.Абдухамидова «Адабий окуу» (IV класстар).

Диссертация ушул окуу китептеринде берилген адабий тексттерди окутуу процессине жана ошол процесс аркылуу окуучулардын чыгармачылык компетенттүүлүгүн өстүрүү методикасын өркүндөтүүгө арналган.

Көркөм тексттер окуучулардын чыгармачылыгын жогорулатууга шарт түзүп, балдарын акыл-сезимин, эмоциясын, эстетикалык табитин өстүрүп, аларды оң адептик-руханий сапаттарга тарбиялоого ылайыкташкан. Башталгыч класстарда адабий окуу үчүн берилген көркөм тексттердин 90 пайызы адабий көркөм тексттер (негизинен проза жана поэзия тегинде), ал тексттер балдардын курактык психологиясына, кызыгууларына дал келет жана мугалимдин окуучулар менен чыгармачылык компетенттүүлүгүн өнүктүрүү багытында иштөөгө жардам берет, ал тууралуу аталган параграфта материалдарды изилдеп, жыйынтык чыгарган.

2-параграф «Изилдөөнүн методдору» (56-58-бб.) деп аталып, анда изилдөө методдорду социологиялык жөнөкөй методдор: аңгемелешүү; анкета жүргүзүү; интервью алуу; тест; окуу-нормативдик материалдарга талдоо берүү ж.б., жалпы логикалык методдор: анализ жана синтез, предметти жекелештирүү жана жалпылоо, предметти салыштыруу, предметти моделдөө, теманы долборлоо ж.б.; темага тиешелүү методологиялык багыт берүүчү илимий адабияттарды анализдөө жана аларга обзор берүү; педагогикалык процессти байкоо; сабактарга катышуу жана аларды жыйынтыктоо; алдыңкы мугалимдердин тажрыйбаларын үйрөнүү жана аларды иште чагылдыруу ж.б.; педагогикалык тажрыйба деген методдору пайдаланылган. Бул методдор иштин максатын, милдеттерин аныктап, гипотезабызды далилдөөгө толук жардам берген. Ар бир методду кайсыл учурда, кандайча колдонгону тууралуу аталган бөлүмдө берилген. Илимий булактарды изилдөө методу, аңгемелешүү, окуучулардын жазуу жумуштарын жүргүзүү жана анализдөө методу (аңгеме, жомок, эссе жана дил баян жазуу ишмердүүлүгү), байкоо, анкеттөө, тажрыйбаларды талдоо жана жыйынтыктоо, аларды иште колдонуу методу тууралуу конкреттүү жүргүзүлгөн иштерге баяндама берилип, теманын модели жана компоненттери түзүлгөн.

«Эксперимент методу», «Эксперименттердин жүрүшү жана жыйынтыктары» аттуу (56-70-бб.) параграфтарда башталгыч класстарда көркөм тексттерди окуучулардын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн

өркүндөтүүгө багыттап окутуунун методикасы боюнча изилдөөнүн максатына жана милдеттерине, эмгектин ырааттуулугуна ылайык аныкталган моделди жана жалпы сунуштарды педагогикалык процессте эксперимент методу аркылуу текшерүүнүн зарылдыгы, анын максаттары, методдору, этаптары көрсөтүлгөн. Изилдөөнүн эксперименталдык базасы катары Ош шаарындагы №42 “Керме-Тоо” орто мектеби, №18 А.Навои атындагы мектеп-гимназиясы; «Жетиген» мектеп-лицейи, Ош областынын Кара-Суу районундагы Сыдык Алайчы атындагы мектеп-гимназиясы алынган. Аларды тандоонун критерийлери көрсөтүлгөн. Эксперименттин аныктоочу этабы менен жыйынтыктоочу этабы салыштырылып, алар таблица түрүндө берилген. Көркөм чыгармаларды талдоо аркылуу окуучулардын чыгармачылык компетенттүүлүгүн өнүктүрүүнүн эффективдүү ыкмалары тастыкталган. Ал тастыктоо математикалык-статистикалык методдор менен иште чагылдырылган. Эксперименталдык топтор менен контролдук топтордун айырмаларын аныктоо үчүн пайдаланылган критерийлер катары булар көрсөтүлгөн: проблемалык суроолорго окуучулардын чыгармачылык менен жооп берүүсү; талдоодо окуучулардын өз алдынчалуулугу; текстке окуучунун чыгармачылык мамилеси; чыгармага өзүнүн жеке көз карашын билдирүүсү; тексти өзү жана жалпы турмуш менен байланыштыра билиши ж.б.

Аталган главанын жыйынтыгы боюнча көркөм адабий тексттерди талдоо процессинде окуучулардын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүү боюнча сунуш кылган технологиялар башталгыч класстарда колдонууга ылайыктуу экендиги далилденген.

Диссертациянын үчүнчү бапы «Башталгыч класс окуучуларынын адабий көркөм текст менен иштөө процессинде чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн методикасы» (94-134-бб.) деп аталып, анын «Башталгыч класстардын «Адабий окуу» предметиндеги жомокторду чыгармачылык компетенттүүлүккө негиздеп окутууну уюштуруунун жана өткөрүүнүн оптималдуу ыкмалары жана жолдору» агтуу 1-параграфында (94-110) 2-класста 20 жомок, 3-класста 12 жомок, 4-класста 4 жомок – баары башталгыч класстарда 36 жомок окутулары, алардын көбү элдик жомоктор жана жазуучулар жазган адабий жомоктор экендиги белгиленген. Жомоктор – башталгыч класстардын окуучуларынын кызыгуусун арттырган, аларды романтикалуу, кыял дүйнөсүн калыптандырууга таасир эткен чыгармалар. Жомокторду үйрөтүүгө коюлган талаптар: биринчиден, анын жанрдык спецификасын эске алуу (ойдон чыгарылгандыгы; турмушта болбой турган окуялардын учурай бериши; чыгарманынын аягында каармандын чоң кыйынчылыктарды жеңип, бактылуу жашап калышы, «үч күн-үч түн», «жети күн-жети түн» деген сыяктуу кайталоолордун болушу ж.б.); экинчиден, окуучулардын жомокторду окуп, андагы тил байлыктарын өдөштүрүүгө өтө кызыгышы; үчүнчүдөн, аларды башкаларга чыгармачылык менен көркөмдөп айтып берүүгө кызыгышары; төртүнчүдөн, жомокторду окуу жана угуу аркылуу окуучулардын мекенчилдик сезимдеринин, баатырдык сапаттарынын жогорулашы ж.б.

Бул бөлүмдө жомокторду үйрөтүү ишмердүүлүгүндө жомок менен биринчи таанышуу сабагы (алгачкы окуу), жомокту мугалимдин жардамы менен талдоо сабактары, окулган жомокко окшотуп өз жомогун чыгаруу, аны талдоо-талкуулоо сабактары деген үч этап көрсөтүлөт.

3-класста Т.Абыкеевдин «Кумурска менен жалкоо», М.Абакировдун «Күкүк-Зейнеп» жомогунун тексттин үйрөтүү процессинде пайдаланылган визуалдык контент, божомолдоо, үн чыгарып окуу, окуган чыгармага пикир жазуу стратегиясы тууралуу, теманы өтүүдө мекен таануу, математика, адеп сабактары менен интеграциялоо технологиялары окуучуларга сабактын эффективдүү болгондугун демонстрациялайт. Чыгармачылык сабак тууралуу орус дидакты А.В.Хуторскийдин пикирлери, Кара-Кулжа районундагы Орозали Сейдилканов атындагы автордук мектептин мугалими О.Сейдилкановдун жеке тажрыйбасы мисал келтирилген. Азыркы окутуу процессин чыгармачылык менен өркүндөтүүнүн натыйжалуу жолу катары эсептелген методдор сунуш кылынган. Мындай ыкмалар окуучулардын чыгармачылык активдүүлүгүн жогорулатат.

«Бир түрүндөгү адабий көркөм тексттерди талдоо процессинде башталгыч класс окуучуларынын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу технологиялары» аттуу 2-параграф (110-117-бб) башталгыч класстарда ыр түрүндөгү (поэзия формасындагы) чыгармаларды окутууга арналат. Бир формасындагы чыгармаларды түшүнүүдө жана талдоодо окуучулар бир катар кыйынчылыктарга учурайт, анткени аларда лирикалык каарман, лирикалык образ, буларды өздөштүрүү башталгыч класстын балдарына психологиялык барьерлерди жаратат. Бул теманы ачууда А.Т.Саттарованын «Балдар ырларын мектепте окутуунун технологиялык негиздери» деген темадагы докторлук диссертациясынын айрым учурларын методологиялык таяныч катары пайдалануу – эмгектин теориялык деңгээлин жогорулаткан. Бирларды окутуу процессинде окуучулардын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн жогорулатуунун оптималдуу методдору катары төмөнкү методдор опималдуу ылайыктуу экендиги аныкталган: көркөм окуу; түшүндүрүп окуу; чыгарманынын маанисин талдоо; тексттин негизинде сүрөт тартуу; тексттин негизинде жазуу жумуштарын (жат жазуу; эссе; дилбаян; көнүгүү; баяндама ж.б.) жүргүзүү; тексттин негизинде жөнөкөй план түзүү; тексттин негизинде татаал план түзүү; тексттин негизинде баарлашуу; инновациялык технологиялар менен интерактивдүү усулдарды колдонуу: «мээ чабуулу»; оюн технологиялары; дебат; жомок-сабак; викторина; тест; ромашка гүлү; кластер методу; Венндин диаграммасы ж.б.).

Бул параграфта мына ошол жыйынтыктарга жетишүүнүн технологиялары чагылдырылган. Ушундай технологияларды Ж.Бөкөнбаевдин «Кыргыздын Ала-Тоосу» аттуу ырын 4-класста окутуу процессинин мисалы аркылуу көрсөткөн. Сабакта визуалдык контент, божомолдоо, үн чыгарып окуу, окуган чыгармага пикир жазуу жана RACE стратегиясы колдонулган жана теманын мазмунун ачууда мекен таануу, математика, адеп, эне тили сабактары менен интеграцияланган.

3-параграф «Көркөм тексттерди талдоо процессинде окуучулардын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн жазуу иштерин жүргүзүү аркылуу өркүндөтүү» (117-134-бб) деген темада башталгыч класстардагы жазуу ишмердүүлүгү – адабий текстти туура кабылдоонун, терең түшүнүү денгээлин рефлекциялоонун мүмкүнчүлүгү экендиги орус жана кыргыз методист окумуштууларынын ойлору аркылуу бекемделет. Башталгыч класстарда тексттин негизинде жүргүзүлгөн жазуу жумуштары окуучулардын ошол өтүлгөн текстти түшүнүү компетенттүүлүгүн жана жазуу маданиятын өстүрүүгө багытталат, балдарды орфографиялык жана пунктуациялык жактан сабаттуу жазууга, адабий тилдин нормаларын сактоого үйрөтөт, окулган текст менен окуучунун жазуу иши байланыштуу жүргүзүлөт. Бул ишмердүүлүктүн практикалык жагдайлары 2-класстын «Адабий окуу» сабагынан А.Мисировдун «Коркконго кош көрүнөт» деген жомогунун негизинде окуучулардын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүү багытындагы дил баян жазууга даярдык боюнча интерактивдүү сабактын мисалында тастыкталган.

Ошентип, башталгыч класстардагы адабий көркөм тексттерди үйрөнүү процессинде жазуу жумуштарын чыгармачылык менен өздөштүрүү ишмердүүлүгү атайын программанын алкагында, ырааттуу түрдө жүргүзүлүшү керектиги, бул ишмердүүлүктү жүргүзүүнүн технологиялары ушул параграфта көрсөтүлгөн.

Диссертациянын авторефератында изилдөөнүн мазмуну, негизинен, чагылдырылган, андан эмгектин логикасын аңдап билүүгө болот. Иштин теориялык ойлору практикада сынактан өткөрүлгөн.

Жарыяланган эмгектердин саны - 12 жана алар теманын негизинде жазылган, УАК талап кылган басылмаларда жарыяланган.

Диссертациялык изилдөөдө адабий көркөм текст менен иштөө процессинде башталгыч класстын окуучуларынын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн методикасынын теориялык жана практикалык орчундуу маселелери ийгиликтүү аныкталышы менен бирге, иштин жалпы сапатына анча таасир эте албаган айрым кемчиликтер да кездешет.

Алар:

1 «Башталгыч класс окуучуларынын адабий көркөм текст менен иштөө процессинде чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн методикасы» деген диссертациянын үчүнчү багынын биринчи параграфы «Адабий окуу» сабагында жомокторду чыгармачылык компетенттүүлүккө таянып үйрөтүүнүн майнаптуу технологиялары» деп аталып, аталган параграфта оптималдуу технологиялардын теориялык жагы солгун иштелген.

2.Иновациялык сабактардын үлгүлөрү берилсе болмок.

3.Диссертацияда орфографиялык, пунктуациялык каталар кездешет.

Ырас, жогоруда айтылган сунуштар иштин илимий мазмунуна терс таасирин тийгизбейт, диссертация адабий көркөм текст менен иштөө процессинде башталгыч класстын окуучуларынын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн методикасы багытында кыргыз педагогика илиминде ыраатуу жана учур талабына ылайык иштелип чыккан олуттуу эмгек болуп саналат.

Жыйынтыктап айтканда, изденүүчү Мамырова Айнура Юсуповнанын “Адабий көркөм текст менен иштөө процессинде башталгыч класстын окуучуларынын чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн методикасы” аттуу темадагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча диссертациялык иши жана анын авторефераты Кыргыз Республикасынын Улуттук аттестациялоо комиссиясынын «Окумуштуулук даражаларды ыйгаруу тартиби жөнүндөгү жобосунун» талаптарына ылайык иштелип чыккан эмгек болуп саналат. Изилдөөнүн автору Мамырова Айнура Юсуповна аталган адистик боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алууга татыктуу.

Расмий оппонент,

К.И.Скрябин атындагы КУАУнун Мамлекеттик тил жана тарбия иштери боюнча проректор

КР Билим берүүсүнө эмгек сиңирген кызматкер,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

Батаканова С.Т.

*Дата поступления
отзыва на диссертацию
23.07.2024 г.*

С.Т. Батаканова

**КАДРЛАР
БӨЛҮМҮ**

КАДРОВ

И. АРАБАБВА атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Кыргызский государственный университет им. И. Арабабва

КОЛ ТАМГАСЫН ТАСТЫКТАЙМЫН
ПОДПИСЬ ЗАВЕРЯЮ

С.Т. Батаканова

КОЛ ТАМГАСЫН
ТАСТЫКТАЙМ *заверяю.*

Нач. отдела кадров *[Signature]*

"01" 03 2024 г.